

Ajankohtaiset

Liikkuvuus perheenjäsenten välisenä neuvottelujen tilana Suomen, Venäjän ja Viron ylijarajaisessa kontekstissa

Lectio praecursoria Itä-Suomen yliopistossa 9.12.2022

Pihla Maria Siim

Väitöskirjani käsittelee ylijarajaista perhettä Suomen, Venäjän ja Viron kontekstissa. Tutkimukseni otsikko *Perheen liikkuvat paikat* viittaa perheen, paikkojen ja liikkuvuuden yhteen kietoutumiseen, mitä seuraavassa avaan.

Tarkasteltaessa ylijarajaista liikkuvuutta ja muuttoliikettä on tärkeää muistaa, että muuttajilla ja pendelöijillä on myös perhe tai muita lähisuhteita. Perheen hyvinvointi ja sen edistäminen ovat tärkeässä osassa tehtäessä päätöstä toiseen maahan muutosta tai siellä työskentelystä. Aloittaessani tutkimustani 2000-luvun vaihteessa ylijarajaisuus lähestymistapana oli vielä suhteellisen uusi ja ylijarajainen elämäntapa Suomen, Venäjän ja Viron kontekstissa luonteeltaan toisenlaista. Muuttoa Venäjältä ja Virossa Suomeen leimasi tuolloin yhtäältä paluumuutto, mutta toinen keskeinen piirre oli muuttaminen yhdessä perheen kanssa tai perheen vuoksi.

Pihla Siim. Kuva: Johanna Roos.

Tarkastelen tutkimuksessani liikkuvuutta perhekeskeisestä näkökulmasta, eri perheenjäsenten välisen neuvottelujen tilana. Keskityn yhtäältä perheiden ylijarajaisiin verkostoihin ja kuulumisesta neuvotteluun, toisaalta perheen "tekemiseen" kerronnan, vaikenemisen ja toisten arkisten käytänteiden avulla (Langellier ja Peterson 2004). Tämä lähestymistapa perustuu ajatukseen perheestä kuviteltuna ja diskursiivisesti tuotettuna yhteisönä, jolloin perhesuhteita ei pidetä luonnollisina tai annettuina.

Haastattelut Suomessa sekä perheiden lähtöalueilla

Väitöskirjatutkimukseni pohjautuu 2000-luvun alussa tekemiini 40 haastatteluun sekä haastatteluja täydentävään havainnointiaineistoon. Tein monipaikkaista kenttätyötä haastatellen

ensinnäkin Neuvostoliiton alueelta Suomeen tulleita maahanmuuttajia ja toisekseen heidän perheenjäseniään ja sukulaisiaan lähtöalueilla. Suomeen muuttaneet haastateltavat olivat suurelta osin tulleet Venäjän Karjalasta ja Virosta. Monipaikkaisuudelle antoi uudenlaisen vivahteen myös muuttoni Viroon tutkimuksen aloittamisen aikoihin, mikä vaikutti tutkijapositioni sekä ajatuksiini yllirajaisuudesta. Viimeisen kymmenen vuoden aikana olenkin tutkimuksessani keskittynyt ennen kaikkea Viron ja Suomen yllirajaiseen tilaan, jolle on Viron EU-jäsenyyden myötä ollut leimallista työperäisen liikkuvuuden voimakas kasvu.

Tarkastelen tutkimuksessani haastateltavia osana laajempaa, useassa paikassa fyysisesti sijaitsevaa perhekokonaisuutta, yllirajaista perhettä. Useat perheistä olivat tulleet Suomeen paluumuuttajina, mutta haastateltavien joukossa oli myös Suomeen avioliiton solmimisen myötä muuttaneita sekä Suomeen opiskelemaan tai työhön tulleita. Muuton syyt ja maahanmuuttokanavat olivat myös osittain rinnakkaisia.

Aloittaessani väitöskirjatutkimusta tapasin ensimmäisen haastateltavani vuonna 2001. Hän oli Venäjän Karjalasta kotoisin oleva noin 50-vuotias nainen, joka muutti Suomeen nuoremman lapsensa kanssa. Hänen miehensä oli tuolloin jo työskennellyt Suomessa jonkin aikaa. Perheellä oli inkeriläinen tausta ja muuttopäätös syntyi nopeasti. Perheen vanhempi tytär oli opiskellut Suomessa ennen perheen muuttoa, mutta ei viihtynyt, ja muutti takaisin Venäjälle. Vanhemmat erosivat Suomeen muuton jälkeen. Minun onnistui haastatella perheen äidin lisäksi molempia lapsia sekä Venäjän Karjalassa asuvaa isoisää. Monissa haastattelemistani perheistä nimenomaan vanhin sukupolvi oli haluton muuttamaan Suomeen. Eräs 80-vuotias Venäjän Karjalassa haastatteleman mies kertoi harkinneensa Suomeen muuttoa jossain vaiheessa. Hän kuitenkin totesi, että vaikka elämä on hyvä Suomessa, sydän on Karjalassa.

Valtioiden maasta- ja maahanmuuttoa koskevat tilastot taipuvat hankalasti kuvaamaan toistuvaa liikkuvuutta sekä ihmisten yllirajaista arkea. Valtioiden rajat ovat määrittäneet pitkään myös integraatioon ja kotoutumiseen keskittyneen muuttoliiketutkimuksen kenttää. Olen hyödyntänyt tutkimuksessani transnationaalista eli yllirajaista lähestymistapaa, joka tarjoaa paremmat työkalut yksilöiden ja perheiden kokemusten ja monipaikkaisuuden huomioimiseen. Myös etnografinen tutkimusote on auttanut tavoittamaan nimenomaan ruohonjuuritason kokemuksia kategorioiden, tilastojen ja etnisten ryhmien takaa (Hirvi ja Snellman 2012, 10).

Muuttoliikettä ja yllirajaisia verkostoja tarkasteltaessa on usein keskitytty muuttajiin. On kuitenkin tärkeää ottaa huomioon paitsi muuttaneiden myös lähtöalueille jääneiden tai sinne palanneiden näkökulmat. Tutkimukseni vahvistaa, että liikkuvuus ja paikallaan pysyminen ovat monin tavoin yhteen kietoutuneita prosesseja, joita ei voi tarkastella toisistaan erillään. Niitä ei myöskään tulisi arvottaa yhtä positiivisesti ja toista negatiivisesti, joko mahdollistavana tai rajoittavana ilmiönä. (Hackl ym. 2016, 22, 24.)

Kertomukset ja kertomatta jääneet tarinat perhettä ja paikkasuhteita rakentamassa

Käytän tutkimuksessani kerronnallista tutkimusotetta, joka perustuu ajatukseen elämän ja kertomisen kiinteästä suhteesta. Kertomukset nähdään ajattelua, käytäntöä ja sosiaalista maailmaa jäsentävinä elementteinä. Kuten folkloristit ovat painottaneet, kerronta on samalla myös tekemistä ja kokemista (Klein 2006, 15). Kertomusten kautta voidaan

ymmärtää ja hallita menneisyyttä, ihmisten identiteetit rakentuvat suurelta osin kertomuksina ja kertomukset suuntaavat ajatuksiamme tulevaisuudesta. Kertomus on toisaalta myös vuorovaikutuksen väline, sillä kertomalla jaetaan ja tehdään ymmärrettäväksi kokemuksia ja ylläpidetään ryhmiä. (Hyvärinen 2006.) Kerronnallinen lähestymistapa tarjoaa hyvät työkalut perheestä käytävien neuvottelujen ja yllärajan arjen kokemusten tutkimiseen. Tutkimustani luonnehtiinkin folkloristisen kerronnan tutkimuksen yhdistäminen yhteiskuntatieteellisemmin orientoituneeseen muuttoliiketutkimukseen.

Kerronnallinen näkökulma on ohjannut tutkimuksessani haastattelupuheen ja tarinoiden analyysiä. En keskity arvioimaan kertomusten totuudenmukaisuutta, vaan kerronnassa on tutkimukseni kannalta olennaista tapahtumien merkitykset kertojalle, sekä kerronnan käyttö perheen ja kuuluvuuden rakentamisessa. Lisäksi olen pyrkinyt nostamaan esille kerronnan ja tulkintojen kulttuurista jäsentymistä, paikantumista tiettyyn historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin (ks. esim. Peltonen 1996, 41–46; Riessman 2001, 705).

Tekemäni haastattelut kertovat siitä, että rajoja ylittäessä tai niiden ylittämisen yllättäen vaikeutuessa voi ylisukupolvinen muisti ja perheen kerronta aktualistua muistuttaen perheen ja suvun aikaisemmista kokemuksista. Suomalaistaustaisissa perheissä voidaan suvun kertomusten kautta rakentaa läheistä suhdetta Suomeen ja suomen kieleen, jolloin Suomeen tuloa on mahdollista kuvata myös kotiin paluuna. Eräissä inkerinsuomalaisen perheen ryhmähaastattelussa viitattiin pelkoihin Suomeen opiskelemaan lähteneiden lasten vuoksi. Haastateltavat kertoivat, että ainakin he olivat saaneet pelon perintönä menneiltä sukupolvilta. Pelkona oli, että raja voi taas yhtäkkiä sulkeutua ja lapset jäädä rajan toiselle puolelle. Osa haastateltavieni kertomuksista viittaa traumaattisiin kokemuksiin, kuten sota-aikaan tai Stalinin aikana tapahtuneisiin perheenjäsenten tai sukulaisten vainoihin, joista on useissa perheissä pyritty vaikenemaan.

Olen tutkimusta tehdessäni liikkunut kerrottavuuden rajoilla monella tapaa kiinnittäen huomiota myös siihen, mitä ei kerrota. Tietyt tarinat eivät ole kerrottavissa, koska ne eivät ole yhteiskunnallisesti hyväksyttäviä, niiden kertomiseen liittyisi riskejä, tai koska kyseisiä kokemuksia on vaikeata tai mahdotonta pukea sanoiksi (ks. Knuutila 2002; Shuman 2005, 19–25). Olenkin tutkimuksessani laajentanut perhekerronnan ja perheen tekemisen käsitteilyä kertomatta jääneiden tarinoiden suuntaan, avaten nonkommunikaatiota perhettä suojelevana, ylläpitävänä ja mahdollistavana käytäntönä. Myös vaikeneminen, kertomatta jättäminen, on yksi tapa hallita menneisyyttä ja muokata käsityksiä perheestä. Toisaalta omat muistot sekä perheenjäsenten vahvuutta ja selviytymistä korostavat perheen kertomukset toimivat symbolisena pääomana antaen eväitä positiivisen identiteetin ja itsekunnioituksen rakentamiseen myös muuttuneessa tilanteessa.

Perheen liikkuvat paikat

Perhe kuulumisen paikkana tarjoaa yhtäältä jatkuvuutta sekä elettyä, kerrottuna että muistettuna yhteisönä. Toisaalta yllärajan myötä perheen paikat asettuvat liikkeeseen, sekä konkreettisesti että vertauskuvallisesti. Analyysissäni olen kiinnittänyt huomiota perheen ja paikan risteämäkohtiin ja niihin liittyviin neuvotteluihin, korostaen paikkojen emotionaalista ja sosiaalista ulottuvuutta. Paikkoihin kiinnittymisessä tai haltuunotossa voivat auttaa paitsi niihin liittyvät ihmiset tai muistot myös mielekäs toiminta tai vaikkapa tuttu luonnonympäristö. Esimerkiksi puutarhapalstan hankinta ja siellä puuhastelu on tarjonnut useille

haastateltaville väylän aktiivisen elämäntavan jatkamiseen myös uudessa elinympäristössä. Jatkuvuutta perheen arkeen voivat tuoda myös perinteiset sukupuoliroolit, vaikka niitä myös aktiivisesti kyseenalaistetaan.

Olen tutkimuksessani tuonut esille ylijaraisen perheen erityispiirteitä ja perheen tekemisen tapoja. Yhdessä asuminen ei ole edellytys perhetunteen olemassaololle, mutta perheenjäsenten asuessa eri maissa perheyttä ja siihen liittyvää emotionaalista ja taloudellista puolta täytyy rakentaa tiedostetummin. Liikkuvuuden myötä perheen ymmärtäminen ja sen tekemisen tavat muuttuvat.

Tutkimukseni osoittaa, että perheen diskursiivisen tekemisen ohella olennaisia ovat myös selvemmin paikkaan sidoksissa olevat arkiset käytänteet, kuten perheenjäsenten välinen hoiva ja materiaallinen avunanto. Yhteydenpidon helpotuttua kaukana olevat perheenjäsenet ovat nykyisin usein lähempänä kuin muualla asuneet perheenjäsenet aikaisemmin olivat, vaikka etäisyydet sinänsä eivät ole muuttuneet. Liikkumis- ja yhteydenpitomahdollisuuksiin ja tämän myötä etäisyyden kokemiseen vaikuttaa asuinpaikan ohella muun muassa henkilön ikä, terveys ja sosiaalinen asema. Virtuaalisella läheisyydellä onkin omat erityispiirteensä ja puutteensa – se ei ole aina niin intiimiä kuin toivottaisiin ja yhteydenpitokanavien käyttöön liittyy eriarvoisuutta. Tämä viittaakin fyysisen läsnäolon jatkuvaan merkitykseen perhesiteiden ylläpitämisessä ja perhevelvoitteiden täyttämässä.

Kasvava ylijaraisuus ja rajamuodollisuuksien väheneminen näyttivät vielä ennen viime vuosien tapahtumia useissa konteksteissa vääjäämättömältä prosessilta. Koronapandemia ja Venäjän hyökkäys Ukrainaan ovat kuitenkin tuoneet selkeämmin esille rajojen ylittämisen haasteellisuuden ja rajoihin kietoutuvat kysymykset epätasa-arvosta ja vallasta. Ylijarainen perhe-elämä on olemukseltaan myös prekaaria ja haurasta. Kriisien myötä kertomukset rajojen sulkeutumisesta ja siihen liittyvistä peloista ovat muuttuneet uudella tavalla merkitykselliseksi myös länsimaissa. Tutkimukseni nostaa esiin henkilökohtaisia kertomuksia rajojen ylityksestä ja kasvattaa ymmärrystä ylijaraiseen arkeen liittyvästä ennustamattomuudesta, haasteista ja tunteista.

Muutettaessa maasta toiseen perhe voi monessa mielessä toimia kulttuurin kohtauspaikkana, jossa yksityinen ja julkinen, oma ja vieras kohtaavat ja limittyvät. Suomessa asuessaan maahanmuuttajaperheet vertaavat omaa perhettään suomalaiseen perheeseen määrittäen sitä tyypillisesti suomalaisen, niin sanotusti tavallisen perheen kautta. Tavallisen perheen voidaan esimerkiksi ajatella asuvan saman katon alla, puhuvan samaa kieltä sekä suhtautuvan uskontoon samalla tavalla. Toisinaan haastattelupuhe on tulkittavissa myös vastapuheeksi, jonka kautta pyritään kyseenalaistamaan vakiintuneita kategorisoiteja ja virittelemään vaihtoehtoisten identiteettien mahdollisuuksia. Omassa puheessaan haastateltavani ovat esimerkiksi korostaneet perhesuhteiden läheisyyttä omassa perheissään ja tehneet näin eroa suomalaiseen, parisuhde- ja ydinperhekeskeisenä näyttäytyvään perheeseen. Maahanmuuttajaperheet eivät kuitenkaan ainoastaan peilaa omaa perhe-elämäänsä ympäröivään yhteiskuntaan. Heidän eletyllä todellisuudellaan on myös potentiaalia horjuttaa vallitsevia perhekäsityksiä, kuten ajatusta perheestä kielellisesti ja kulttuurisesti yhtenäisenä, yhdessä asuvana yksikkönä.

Tavat ymmärtää perhettä ja elää perheen arkea monipuolistuvat kansainvälistymisen myötä. Perheen ymmärtämisessä on kuitenkin perustavanlaatuisia eroja

maahanmuuttoviranomaisten ja maahanmuuttajien välillä. Maahanmuuttajat mieltävät usein vanhempansa ja myös täysi-ikäiset lapsensa osaksi perhettään, perheenyhdistämispoliitiikan koskiessa ainoastaan ydinperhettä eli puolisoa ja alaikäisiä, naimattomia lapsia. Liikkuvien perheiden kokemukset tulisi paremmin huomioida myös viranomaiskohtaamisissa ja normatiivisessa puheesta perheestä, jotta ristiriita ihmisten kokemusten ja perheen määritelmän välillä vähenisi. Perhekäsitykset ovat jatkuvasti muutoksessa, ja neuvottelut perheestä voidaan tiivistää kysymykseen siitä, minkälaiseksi osaamme ja minkälaiseksi meillä on kullakin hetkellä lupa perheemme kuvitella.

Siim, Pihla Maria. 2022. *Perheen liikkuvat paikat. Perheestä ja kuulumisesta neuvottelua Suomen, Venäjän ja Viron yllirajaisessa kontekstissa*. *Dissertations in Education, Humanities, and Theology* 190. Joensuu: University of the Eastern Finland. Saatavissa: <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/28721>

Kirjallisuus

- Hackl, Andreas, Julia Sophia Schwarz, Miriam Gutekunst ja Sabina Leoncini. 2016. "Bounded Mobilities: An Introduction." Teoksessa *Bounded Mobilities. Ethnographic Perspectives on Social Hierarchies and Global Inequalities*, toimittaneet Miriam Gutekunst, Andreas Hackl, Sabina Leoncini, Julia Sophia Schwarz ja Irene Götz, 19–34. Bielefeld: Transcript.
- Hirvi, Laura ja Hanna Snellman. 2012. "Introduction: Nine Tales of the Field." Teoksessa *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*, toimittaneet Laura Hirvi ja Hanna Snellman, 7–20. *Studia Fennica Ethnologica* 14. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Hyvärinen, Matti. 2006. *Kerronnallinen tutkimus*. Luettu 29.9.2009. http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Kerronnallinen_tutkimus.pdf (Sivu ei enää saatavilla.)
- Klein, Barbro. 2006. "Introduction. Telling, Doing, Experiencing. Folkloristic Perspectives on Narrative Analysis." Teoksessa *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*, toimittaneet Annikki Kaivola-Bregenhøj, Barbro Klein ja Ulf Palmenfelt, 6–28. *Studia Fennica Folkloristica* 16. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Knuuttila, Seppo. 2002. "Vaitiolo, salaisuudet, ilmaisukiellot. Nonkommunikaation kontekstuaalisia merkityksiä." Teoksessa *Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa*, toimittaneet Kimmo Ketola, Seppo Knuuttila, Antti Mattila ja Kari Mikko Vesala, 119–150. Helsinki: Gaudeamus.
- Langellier, Kristin M. ja Eric E. Peterson. 2004. *Storytelling in Daily Life*. Philadelphia: Temple University Press.
- Peltonen, Ulla-Maija. 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Riessman, Catherine Kohler. 2001. "Analysis of Personal Narratives." Teoksessa *Handbook of Interview Research: Context and Method*, toimittaneet Jaber F. Gubrium ja James A. Holstein, 695–710. Thousand Oaks: Sage.
- Shuman, Amy. 2005. *Other People's Stories: Entitlement Claims and the Critique of Empathy*. Urbana: University of Illinois Press.

Filosofian tohtori Pihla Maria Siim työskentelee erikoistutkijana Siirtolaisuusinstituutissa Saara Pellanderin johtamassa ja Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa ”Rajallistamisen intiimi maantiede: Karkotettavuus ja sen vaikutukset ylijäisissä parisuhteissa eläviin suomalaisiin sekä heidän lähipiiriinsä” (INDEFI).